

A finn igei szerkezetek morfoszintaxisa

1. Bevezetés

Ebben a cikkben a finn nyelv igei szerkezeteinek és particípiumainak ábrázolására teszek javaslatot. A keret a transzformációs generatív nyelvészeti paradigma, de az itt javasolt modell kissé eltér a „megszokott” leírásoktól abban a tekintetben, hogy egy korlátozott indexsorozatokra szorítkozó, s ezáltal környezetfüggetlen kapacitásúra redukált indexelt nyelvtannal (l. Partee et al. 1990: 536–542, Farkas 2003) kombinál egy olyan modellt, amelyben a morfológia szintjét is érintik a szintaktikai szabályok. Bizonyos morfológiai jelenségek bevonása a szintaxisba Bartos (2000) alapján kifejezetten előnyösnek látszik; ennek indexelt nyelvtannal való ötvözése pedig azért hasznos, mert ezek a nyelvtanok rendkívül jól használhatóak egyeztetési jelenségek leírásában, amely jelenségek a finn nyelvben meglehetősen gyakran és sokszínűen fordulnak elő. A cikk felépítése a következő: a második részben bemutatom az igei csoport (VP) kezelésére tett javaslatomat, a harmadik egységben megvizsgálom, mennyiben alkalmazható a javasolt struktúra a jelzői helyzetben álló particípiumok kezelésére, majd a negyedik fejezetben összefoglalom a legfontosabb gondolatokat.

2. Az igei csoport szerkezete

Egy természetes nyelvet (jelen esetben az irodalmi finnt) leíró indexelt nyelvtan indexei azok a jegyek lesznek, amelyek a szerkezeteken belül többször is relevánsak (többször vannak jelölve, több alak együtteséből állnak össze), illetve egyeztetésben vesznek részt. Az igei csoport esetén a következő jegyeket ítélem relevánsnak: alanyesetű vonzat száma (Sg/Pl) és személye (1/2/3), igeidő (Pres/Imp/Perf/PPerf), igemód (In/Cond/Im/Pot), tagadás (~); míg a főnévi csoport esetén: birtokos száma (Sg/Pl) és személye (1/2/3), főnévi fej száma (Sg/Pl) és esete (pl. Nom/Part/Acc). Az (1) példában egy konkrét mondat elemzése látható, amelynek segítségével a rendszer működését illusztrálom.

Az ágrajzból kitűnik, hogy az általam javasolt modell a klasszikus X'-elméleten alapul. A rendszer felépítésében elsősorban azokat az elveket

alkalmaztam, amelyeket (a magyar nyelv leírásakor) Alberti Gábor és Medve Anna határozott meg a *Generatív grammatikai gyakorlatkönyvben* (Alberti–Medve 2002) a *Strukturális magyar nyelvtan* mondattani kötetének (Kiefer 1992) tapasztalatai alapján. Átvettem például a vonzatok és a szabad bővítmények következetes megkülönböztetésének elvét: az említett magyar modellben a csatolási művelet csak a szabad határozókra alkalmazható (ez a kitétel csak frázisokra vonatkozik, mivel az említett modell egy kivételtől eltekintve nem tartalmaz fejmozgatásokat). Ezt a rendszert kombináltam olyan elemekkel, amelyek Bartos (2000) morfoszintaxisával mutatnak nagyfokú hasonlóságot (bizonyos morfémáknak önálló csomópont épül ki), másrészt mindezeket kiegészítettem az említett indexelt nyelvtannal.

Az ágrajzok binaritása nem kötelező a rendszerben: a magyar nyelv leírásában már kiválóan bevált, É. Kiss (1992) által megfogalmazott „lapos VP-szerkezetet” a finn nyelvben is alkalmazhatónak vélem. A két nyelv között azonban különbség van a VP specifikálójának funkciójában: a magyarban az ide kerülő elemek elsősorban az aspektus kifejezésében játszanak szerepet, míg a finnben ezt a pozíciót a nominatívuszi vonzat foglalja el, amennyiben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyek a magyarban a természetes szubjektummal kapcsolatban fogalmazódnak meg (pl. referencialitás, tematikus szerep). Így kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy a finnben (az angol nyelvhez hasonlóan) ne a V' alatti tartományban szülessen meg a nominatívuszi vonzat, hanem a VP specifikálójában.

A következő néhány mondatban bemutatom az ágrajzban lévő csomópontokat a hozzájuk tartozó funkciókkal együtt. Az S alatti pontok a generálásnak azt a szakaszát jelölik, amikor S „felveszi” a szükséges indexeket, és NegP-vé alakul át (SNegP). A NegP a tagadás frázisa, ennek fejében születik a tagadóige.

(1) <i>Ette</i>	<i>olleet</i>	<i>lukeneet</i>
neg-PL2	létige-PPERF.PL	olvas-PPERF.PL
<i>näitä</i>	<i>kirjoja</i>	<i>aikaisemmin.</i>
ez-PL.PART	könyv-PL.PART	korábban

‘Nem olvastátok el ezeket a könyveket korábban.’

Az angolból már ismert *IP* ebben a rendszerben is a segédige frázisa, illetve itt található a módot kifejező morféma. (Felszólító mód esetén a tagadóígen (is) látszik a mód, ezért szükséges a módot index formájában felvenni.) Az igének (ha nincs – a tagadóíget nem számítva – segédige a mondatban) mindig fel kell mozognia az *I* fejbe, hogy az ott lévő, módot kifejező szuffixum összekapcsolódhasson egy tővel. Amennyiben van segédige a mondatban, az ige *I* fejbe történő mozgása nem következik be, hiszen ott ekkor a létige jelenik meg, amely alkalmas a mód felvételére. A felmozgó igei fej azonban nem közvetlenül kerül az *I* fejbe, ugyanis a két említett frázis között található a *VoiceP*, mely az aktív-passzív elkülönítésének projekciója. Eddig segédigét tartalmazó mondatban is el kell jutnia az igei fejnek, amely a *V* fejben pusztán ígétőként születik (semmilyen morféma nem található rajta). Ez az elképzelés azért előnyös, mert így az összes igei jellegű kifejezést azonos módon lehet kezelni; a harmadik részben a particípiumokkal kapcsolatban pontosan ezt fogom bemutatni. Az eddig említett frázisok (*NegP*, *IP*, *VoiceP* és *VP*) specifikálja, amint arról már az előzőekben szót ejtettem, egyaránt a természetes szubjektum számára van fenntartva; de a vonzatok közül csak a nominatívuszi születhet *VP*-specifikálóban, az „egyéb” természetes szubjektum – ami vonzat – mozgatással kerül ide, szabad bővítmény pedig csak különleges esetben (pl. időjárással kapcsolatos igéknél) születhet itt. A (2)-beli példa ez utóbbi jelenséget illusztrálja (Vilkuna 1989: 40):

(2) <i>Täällä</i>	<i>on</i>	<i>satanut.</i>
Itt	létige-PERF.SG3	esik-PERF.SG

‘Itt esett az eső.’

Az egyes fejek mögött születik a vonzatok többsége, ez alól kivételt csak az említett „alanyok” képeznek: az igék esetében a nominatívuszi bővítmény *VP*-specifikálóban kerül be a szerkezetbe, míg a főneveknél *NP*-specifikálójában a genitívuszi vonzat (azaz a birtokos) születik (ebben a tekintetben párhuzam húzható a főnévi és az igei kifejezések között). A fejek mögött születő vonzatok kategóriája összetett: jelen van benne az összetevő szintaktikai kategóriája és az esete is. Erre azért van szükség, mert az indexek keletkezését nem lehet egyszerűbben megoldani az indexelt nyelvtanok indexek keletkezésére vonatkozó erős megszorítása miatt.

A modell építkezése olyan, hogy amelyik információ többször lehet fontos egy mondatban, az index formájában jelenik meg, ami pedig csak egyszer releváns (nincs egyeztetési viszonyban semmivel), annak kiépül egy szintaktikai csomópont. Fontos megjegyezni, hogy az indexek egyfajta („lappangó”) memóriát képviselnek, és az, hogy a bennük rejlő információ

releváns lesz-e, csak a terminalizálás során (a konkrét lexikai elemektől függően) derül ki. Így például az ágrajzon szereplő *aikaisemmin* 'korábban' AdvP nem azért visel PI2 indexet, mert ez a jegypáros ebben a konkrét esetben szerephez jut, hanem azért, mert az indexelt nyelvtanok működésében szabály, hogy az indexek kötelezően öröklődnek a nem terminális szimbólumokra; másfelől az is feltétlenül említést érdemel, hogy ebben a pozícióban állhat olyan elem, amelynél ez az információ relevanciával bír: ilyen például a *mielellään* 'szívesen' esete, amelyet kötelező egyeztetni a mondat nominatívuszban álló alanyával. Az egyszer megjelenő információ számára kiépült csomópontra példaként említhető a VoiceP vagy a határozottság jelölésére alkalmas, Szabolcsi által javasolt DP (Szabolcsi–Laczkó 1992). Ez utóbbi szükségessége a finn nyelvvel kapcsolatban csak az első pillanatban kérdőjelezhető meg, hiszen bár ebben a nyelvben (jelenleg) nincs hangalakkal rendelkező névelő, bizonyos jelenségekre a kategóriáknak ezzel a megkülönböztetésével kiváló leírás adható: pl. természetes szubjektum csak DP lehet.

(3) <i>Poika</i>	<i>on</i>	<i>komea.</i>
Fiú-NOM	létige-PRES.SG3	jóképű.

'A fiú jóképű. (*Fiú jóképű.)'

<i>Pekka</i>	<i>on</i>	<i>poika.</i>
Pekka-NOM	létige-PRES.SG3	fiú

'Pekka fiú'.

A továbbiakban az igei csoporttal kapcsolatban eddig elmondottakból az lesz a legfontosabb, hogy a V fej pusztán az igei tövet tartalmazza, amelyen tehát semmilyen morféma nincs. A különböző morfémákkal a felmozgó igei fej a VP-n kívül, különböző szintaktikai csomópontokban kapcsolódik össze.

3. Particípiumok a főnévi csoportban

A finn nyelv ötféle particípiumával fogok a továbbiakban foglalkozni, melyek a következők: (1) ún. 1. *aktív particípium* (pl. *lukeva tyttö* 'az olvasó lány'); (2) ún. 2. *aktív particípium* (pl. *hyvin onnistunut matka* 'a jól sikerült út'); (3) ún. 1. *passzív particípium* (pl. *luettava kirja* 'az elolvasandó könyv'); (4) ún. 2. *passzív particípium* (pl. *luettu kirja* 'az elolvasott könyv') és (5) ún. *agensparticípium* (pl. *Pekan lukema kirja* 'a Péter által olvasott könyv'='a Péter olvasta könyv'). Az öt particípium közül a 2. *aktív*

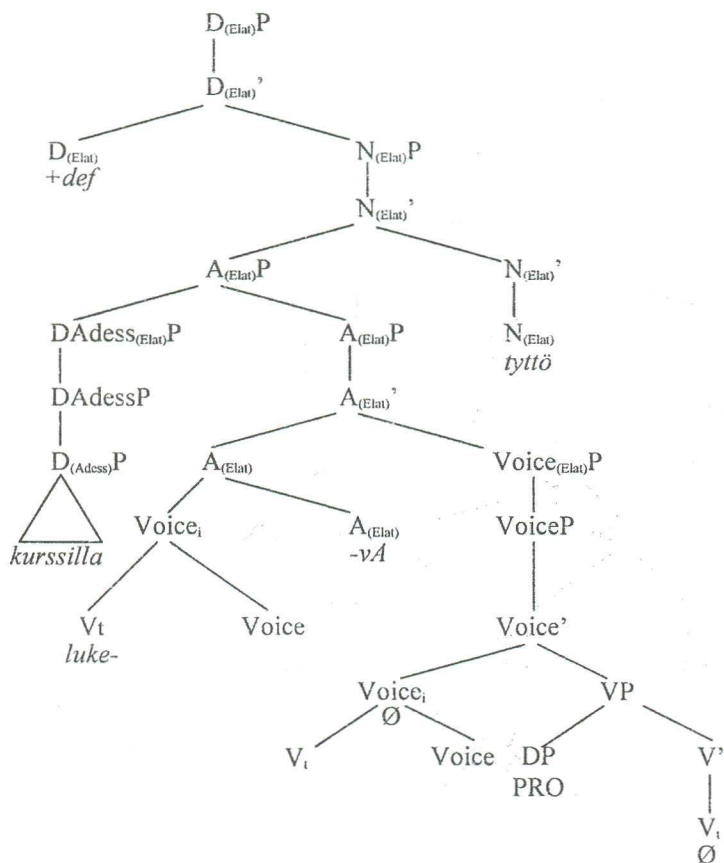
megtalálható az összetett nem passzív igeidőkben (l. pl. (2)), míg a 2. *passzív particípium* az összetett passzív igeidők egyik alkotóeleme. Természetesen az előbbi példák tanúsága alapján particípiumok a főnévi csoporton belül is állhatnak: ebben az esetben a jelzői helyzetű melléknemekre érvényes szabályok (egyeztetés, szórendi kötöttségek) vonatkoznak rájuk is. Az *ágensparticipium* kivételével valamennyi particípium előfordul ún. mondatsűrítő szerkezetekben is, de ezekre a terjedelem rövidsége miatt ebben a cikkben nem tudok kitérni.

A melléknévi igenevet a transzformációs generatív modellek alapvetően kétféleképpen kezelik: (1) AP kategóriájú elemként (pl. Alberti–Medve 2002) vagy (2) VP-ként (pl. Laczkó 2000). Az általam javasolt megoldásban mindkét megközelítés egyszerre tükröződik. Ez azért lehetséges, mert az elemzés során bizonyos morfológiai események (jelen esetben a képzés) a szintaxisban történnek: így egy igenév töve V fejben születik, majd a Voice fejen keresztül A fejbe mozog, ahol magára veheti az ebben a helyzetben egyébként álló melléknemek toldalékait. A VP specifikálójában ilyenkor PRO van (amelyet a főnévi fej kontrollál (vö. Laczkó 2000: 410)), mert ebben a rendszerben csak akkor születhet ebben a pozícióban hangalakot ölteni képes nominatívuszi vonzat, ha szám–személy index „öröklődik” rá. A particípiumok kezelését illusztrálja a (4) és (6) példa (az egyszerűség kedvéért az annotációkban az összes particípium PAR-ként szerepel; a (4)-hez tartozó ágrajzot l. a következő oldalon).

(4) (<i>Puhun</i>)	<i>kurssilla</i>	<i>lukevasta</i>	<i>tytöstä</i> .
(beszél-SG1)	kurszus-ADES	olvas-PAR.ELAT	lány-ELAT

‘A kurzuson olvasó lányról (beszélek).’

Az aktív particípiumok esetén a Voice fejben egy hangtanilag üres elemet lehet feltételezni, hangalak csak a passzív particípiumoknál jelenik meg ebben a pozícióban (vö. (6)). Célszerű a finn nyelv esetében olyan szintaxist feltételezni, amely absztrakt morfémákkal dolgozik. A klasszikus T-modellben gondolkodva (É. Kiss–Szabolcsi 1992: 31–33) a felszíni szerkezetet interpretáló hangtani komponens az, amely konkrét hangalakokat rendel ezekhez az egységekhez: így a fonológiai formában történik a magánhangzó-harmónia szerinti illeszkedés és a fokváltakozás is. Az indexek eltüntetésére (azaz az egyes fejekre való „rápakolódásukra”) egy előadásomban (Farkas 2003) részletesebben kitértem, ezért itt csak egy példával (5) illusztrálom a folyamatot.

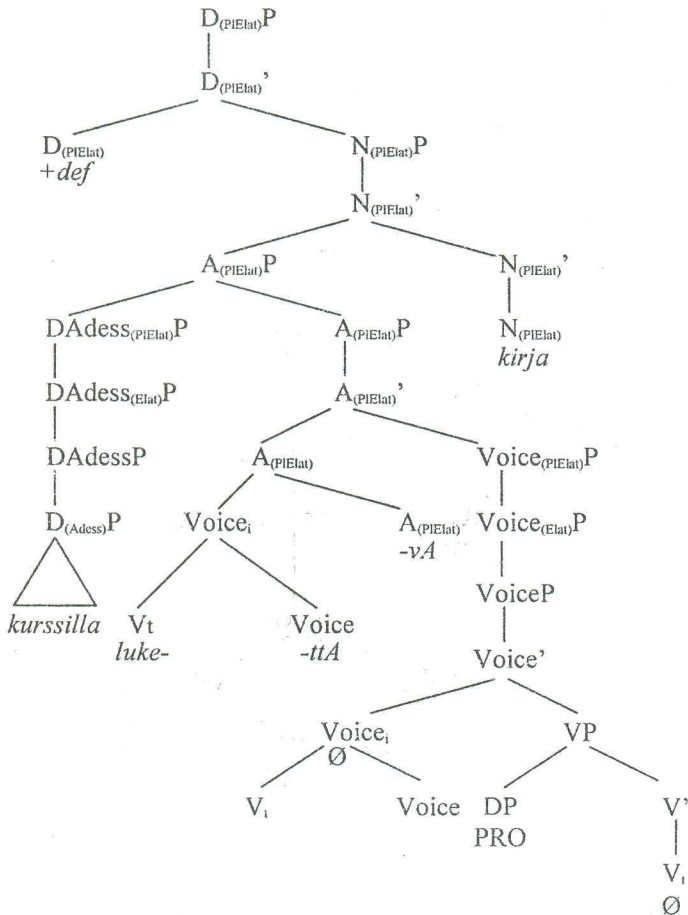

(5) $N(\text{Pl Elat Sg1}) \rightarrow N(\text{Elat Sg1}) \rightarrow N(\text{Sg1}) \rightarrow N$
 kirja \rightarrow kirjoi \rightarrow kirjoista \rightarrow kirjoistani
 könyv \rightarrow könyv-PL \rightarrow könyv-PL.ELAT \rightarrow könyv-PL.ELAT.SG1

'könyv' 'könyvek' 'könyvekről' 'könyveimről'

(6) (Puhun) kurssilla luettavista kirjoista.
 (beszél-SG1) kurzus-ADES olvas-PAR.PL.ELAT könyv-PL.ELAT

'A kurzuson elolvasandó könyvekről (beszélek).'

A 2. aktív és passzív particípiumok esetében nem a Voice fej üres, hanem az A fej, ugyanis az ott szerepet játszó *-(n)nUt* és *-(t)tU* morfémák az igeragozásnál is megjelennek, és ott a Voice fejben van a helyük – nyilvánvalóan nem célszerű ugyanazon morfémának különböző pozíciókat feltételezni. Ezekben az esetekben az említett morfémákkal összekapcsolódott komplex igei fejek A fejbe történő mozgása azzal motiválható, hogy A fejben névszói toldalékok vannak (amelyek indexekből lettek), és ezeknek szükségük van egy töre, amelyre rátapadhatnak.

Végül az ágensparticípiumról ejtenék néhány szót. Ez a szerkezet a magyarban is létezik (igei igenév (l. Keszler 2000: 236)), de a harmadik személy kivételével már nem tekinthető igazán használatban lévőnek: pl. *a bizottság hozta döntés, ???az említettem példa*. A finnben ellenben minden személyben egyformán használatos; ebben a nyelvben nincs az *által*-osnak

megfelelő szerkezet. Ennek a particípiumnak az az érdekessége, hogy a jelzői helyzetben álló particípium birtokos személyragokat vehet fel (a magyarban is az igei igenév az egyetlen, amelyre ez a kijelentés igaz, hiszen bár a főnévi igenév (a magyarban) bizonyos esetekben személyragozható, jelzői helyzetben nem állhat ragozott infinitívusz). A birtokos születési helyének – a többi birtokos szerkezet mintájára – a módosítói pozíciót javaslom, ebben az esetben ez AP specifikálója lesz.

(7) <i>Puhun</i>	<i>Pekan</i>	<i>antamasta</i>	<i>kirjasta</i>
beszél-SG1	Péter-GEN	ad-PAR.ELAT	könyv-ELAT

'A Péter által adott könyvről beszélek.' ('A Péter adta könyvről beszélek.')

(8) <i>Puhun</i>	<i>antamastani</i>	<i>kirjasta.</i>
beszél-SG1	ad-PAR.ELAT.SG1	könyv-ELAT

'Az általam adott könyvről beszélek.' ('???Az adtam könyvről beszélek.')

A *-ma* morféma születési helyének az A fej tűnik a legalkalmasabbnak, hiszen névszóképzőről van szó, és ilyen elemet nincs okunk az igei zónába helyezni. Egy másik alternatívát is érdemes azonban megemlíteni: a Voice fejet, ugyanis ezek a szerkezetek mindig passzív értelmezésűek (a magyarban is), és eddig azt tapasztalhattuk, hogy passzív mozzanat jelenléte esetén a Voice fej sosem üres. Én mégis az elsőként javasolt megoldást látom jobbnak, de a Voice fejbe ebben az esetben mindenképpen feltételezni kell egy hangalak nélküli, passzív jelentésért felelős morfémát.

4. Összefoglalás

Ebben a cikkben a finn irodalmi nyelv igei és bizonyos igenévi szerkezeteivel foglalkoztam. Egy olyan leírást mutattam be röviden, amely a hagyományos transzformációs generatív nyelvészeti szabályokat a morfológiai szintjén is alkalmazza, és mindezt egy indexelt nyelvtannal kombinálja. A leírás egyik előnye az, hogy a finn nyelvben nagyon fontos szerepet játszó egyeztetés kezelésére kifejezetten alkalmas (az indexelt nyelvtan révén); a másik előnyös vonása pedig abban jelölhető meg, hogy az igenévi szerkezetek leírásakor ezeknek a kétarcú szófajoknak mindkét arcát egyszerre képes tükrözni egy ilyen elemzés.

Irodalom

- Alberti Gábor–Medve Anna 2002: *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus/Books, Budapest.
- Bartos Huba 2000: Az magyar inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–177.
- É. Kiss Katalin–Szabolcsi Anna 1992: Grammatikaelméleti bevezető. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 21–77.
- Farkas Judit 2003: A finn nyelv generatív szintaxisa a magyar nyelvleírasi tapasztalatok alapján. Előadás. Nyelvészdoktoranduszok 7. Országos Konferenciája, Szeged, 2003. november 7–8.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992: *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laczkó Tibor 2000: A melléknévi és határozói igenévképzők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 409–452.
- Partee, Barbara H.–ter Meulen, Alice G. B.–Wall, Robert E. 1990: *Mathematical Methods in Linguistics*. Kluwer Academic Publ., Dordrecht.
- Szabolcsi Anna–Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 179–298.
- Vilkuna, Maria 1989: *Free Word Order in Finnish*. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.